

Huiputuksen retoriikkaa epäilemässä

PEKKA KUUSELA

Huiputuksen moraalijärjestys -kirjan nimi aiheuttaa ehkä lukijalle ensimmäiseksi mielikuvan siitä, että kysymys olisi huijauksen tai siihen verrattavan ilmiön tutkimuksesta. Kirjan johdannon ja alkuluvun perusteella selviää kuitenkin se, että huiputuksella viitataan tässä yhteydessä Suomessakin poliittisessa puheessa ja ajan hengessä yleistyneeseen huipputiimien, -yksilöiden tai -suoritusten retoriikkaan. Sillä voidaan ymmärtää kaikille työelämässä mukana oleville suunnattua puhetta oman toiminnan omistamisesta työelämän palvelukseen. Sellaisenaan nimi on silti kaksoismerkityksessään osuva ja tuo esille huiputuksen kääntöpuolen, sillä huipun tavoittaminen ja yksilöiden kannustaminen antamaan kaikkensa työelämälle ei lainkaan poliittisesti neutraali tai seurauksiltaan vian asia. Kirjan tavoitteena onkin paljastaa se, että keisarilla ei välttämättä ole vaatteita. Kun asiaa nimittäin raaputetaan pintaa syvemältä, paljastuu mielenkiintoisia puolia: huiputuksen moraalijärjestys voidaan nähdä kaikkinne muotoineen nyky-yhteiskunnille tyypilliseksi vallankäytöksi, joka ohjaa ihmisiä tietynlaiseen ajatteluun omasta vastuusta ja tehtävästä.

Kirja on jo pelkästään sivumääräisesti varsin perusteellinen katsaus siihen, miten huiputuksen muodot ovat levinneet työelämään ja miten ne ovat vaikuttaneet erityisesti yliopistossa viime vuosikymmeninä. Ko-

konaisuus jakautuu neljään laajempaan osaan, jotka käsittelevät 1) yhteiskunnan moraalijärjestyksen ja työelämän moraalinsuhdetta, 2) työelämässä onnistumista, onnellisuutta ja epäonnistumista, 3) osattomuutta ja syrjäytymistä sekä 4) vaihtoehtoisia toimintastrategioita, jossa toimitaan osin toisin kuin vallitseva moraalijärjestys. Tällaisena teoksen käsittelemien kysymysten kirjo on laaja ulottuen aina onnistujista epäonnistujiin ja vaihtoehtoisen moraalijärjestyksen rakentamiseen. Loppuluvun otsikko ”Loppusanat – hyvästit huiputukselle” on silti ehkä hyvin optimistinen ajatellen yhteiskunnan suunnan ja kehityksen kääntämistä. Lopussa esitetään kuitenkin monipuolisesti vaihtoehtoja, jotka suhtautuvat kriittisesti huiputukseen. Huiputuksen moraalijärjestyksen kieltäminen ei ole silti kovin realistinen valinta toimittajienkaan mukaan.

Kirjan ensimmäinen osa kartoittaa yleisesti huiputuksen moraalijärjestyksen roolia yliopistossa ja yhteiskunnassa. Ensimmäisessä artikkelissa Leena Koski luotaa yliopistoa ohjaavan moraalijärjestyksen muutosta loiston ja rappion kertomuksista nykyiseen huippuyliopistopuheeseen. Se on ulkoisen rahan ja tuottavuuden ympärille rakentunut käsitys yliopistotyöstä ja sen hyveistä. Eeva Jokinen puolestaan luo yleisemmän näkökulman toimijuuteen ja sen tarkasteluun sosiologisten teorioiden näkökulmasta ja tuo esil-

Karin Filander & Maija Korhonen & Päivi Siivonen
Huiputuksen moraalijärjestys
Osallisuuden ja sosiaalisen
kivun kertomuksia
Vastapaino, 2019

le lopuksi prekaarin toimijuuden, jolla voidaan käsitteellistää nykyistä yhteiskunnallista tilannetta ja etsiä myös sille vaihtoehtoa. Viimeisessä artikkelissa Antti Saari puolestaan tulkitsee positiivisen psykologian hallinnan tekniikan muodoksi ja erittelee kriittisessä valossa sitä, miksi positiivisesta psykologista on muodostunut niin suosittu lähestymistapa. Kaikissa artikkeleissa huiputuksen moraalijärjestys näyttäytyy paitsi ajallisena ja historiallisena myös monitasoisesti psykologisena, kokemuksellisenä ja yhteiskunnallisena ilmiönä.

Toisessa osassa sukelletaan onnistumisen ja epäonnistumisen kokemuksiin. Oili-Helena Ylijoen artikkelin aiheena on akateemisen työn onnellisuustarinassa elävä akateemisella uralaan menestynyt eliitti. Haastattelut perustuvat brittiläiseen aineistoon. Onnellisuustarina on jotain muuta kuin vallitseva kurjistumistarina yliopiston perikadosta. Eliitti on omistautunut työlleen, menestynyt ja suhtautuu positiivisesti yliopistossa tapahtuneisiin muutoksiin. Tätä täydentää hyvin Keijo Räsänen akateemisen työn hyveitä kartoittava artikkeli, joka paljastaa, että tohtoriopiskelijoiden ja

aloittelevien tutkijoiden näkemykset ovat muuta kuin huippututkimusretoriikka. Susan Meriläisen aiheena on sen sijaan harvemmin tutkittu aihe: johtajilta vaadittava kehollisuus. Artikkelin mukaan johtajuus määrittyy maskuliinisuuden pohjalta, ja suorahakukonsulttien puheessa hyviksi ominaisuuksiksi hahmottuu ajokoiramaainen hoikkuus ja kärppämäinen ketteryys. Maija Korhosen ja Katri Komulaisen mielenkiintoisessa, kolmeen haastatteluun perustuvassa artikkelissa puolestaan eritellään työuupumista uupuneiden itsensä tekemän positioinnin näkökulmasta, joka tuo uudella tavalla elämäkulun ja -tilanteen mukaan työuupumukseen.

Kolmannen osan sisältö liittyy osattomuuteen ja syrjäytymiseen tilanteissa, joissa yksilö on syytää tai toisesta työelämän ulkopuolella. Syyinä voi olla työttömyys, työkyvyttömyys tai työllistyminen palkkatuella hoivatyöhön. Heli Mutasen ja Ari Siveniuksen artikkelissa aiheena on nuorten aikuisten kuvaukset aktivointitoiminnasta ja sen vaikutuksista. Aktivoinnissa pyritään kirjoittajien mukaan tuottamaan nuorista työntekijäkanalaisia, jotka osallistuvat aktiivisesti työmarkkinoille tai hakeutuvat koulutukseen. Aktivoinnin vaikutukset eivät ole kuitenkaan yhdenmukaiset ja aktivointi saattaa muuttua yksipuoliseksi itsekurin ja työelämäkelpoisuuden korostamiseksi. Sanna Ri-

kalan tarkastelussa mennään tätäkin syvemmälle ongelmallisiin tilanteisiin. Aiheena on se, miten mielenterveysongelmien takia koulutuksen ja työelämän ulkopuolelle jääneet nuoret aikuiset sinnittelevät oman elämäntilanteensa aiheuttaman ahdistuksen, häpeän ja syyllisyyden tunteiden eli sosiaalisen kivun keskellä. Iris Lehdon artikkelissa puolestaan näkökulma on hoivaprojektien kautta palkkatutyöllistyneiden elämäntilanteen tarkastelussa. Kaikissa artikkeleissa mennään siis huipputyöntekijyyden kääntopuolelle.

Kirjan neljännen osan artikkelit paneutuvat vaihtoehtoihin strategioihin. Näitä ovat luovuttaminen, tuunaaminen ja toisin tekeminen. Luovuttaminen on Jani Pulkin ja Olli-Jukka Jokisaaren artikkelissa laajempi, ekofilosofiaan liittyvä käsite, joka määrittelee yksilön ja yhteisön suhdetta toisin kuin luopuminen. Tarkastelussa on kyse yleisemmästä filosofisesta ja yhteiskunnallisesta pohdinnasta, miten yksilö voi suhtautua yhteiskuntaan. Hyvän elämän ohjeita tarkastelevassa Erja Laakkosen artikkelissa puolestaan eritellään naistenlehtiaineiston valossa hyvän elämän aineksia tilanteissa, jossa nuori nainen tekee ison elämänmuutoksen. Aineistona on elämänmuutoksen tehneiden naisten henkilöartikkeleita. Elina Henttonen ja Kirsi LaPointe puolestaan pohtivat artikkelissaan sitä, millaisten vaiheiden kautta mielekkään

työn tarina syntyy ja miten mielekkyyttä voi edistää konkreettisesti toimijuuttaan vahvistamalla, työtä tuunaamalla ja käytäntöjä muuttamalla. Huipputuksen vangiksi ei siis tarvitse jäädä. Kyse on valinnoista.

Kokonaisuutena kirjan voi nähdä monipuoliseksi avaukseksi työelämän moraalijärjestyksen kulttuuriselle tutkimukselle. Kirjan näkökulma, sen artikkelit ja laadullisten aineistojen analyysit ovat toimivia, vaikka jostain olisi voinut kokonaisuudesta jättää poisikin ja muutamia artikkeleita tiivistää huomattavasti. Tällaista kulttuuriseen muutokseen liittyvää kriittistä tutkimusta on tehty tietysti aiemminkin, mutta ei näin monipuolisesti laadullisten aineistojen valossa. Mieleen tulee esimerkiksi Mats Alvessonin omat ja hänen tutkijakollegoidensa varsin suorasanaiset kritiikit liike-elämän ja nyky-yliopiston ilmiöitä kohtaan. Teoksessa päästään kuitenkin pidemmälle toimijoiden ajatuksiin, näkemyksiin, kokemuksiin ja kohtaloihin siitä, mitä on olla mukana huipputuksen maailmassa. Osa menestyy ja siirtyy eliittiin, osa vetäytyy eikä pääse mukaan, osa menettää työkykynsä ja toipuu muuttuneena takaisin, osa on vastahankainen ja haluaa tehdä työtään vanhan eetos pohjalta. Huippuretorii-kan varjopuoli on, että se jättää kolikon kielteisen puolen kääntämättä ja olettaa todellisuuden olevan yhtä kuin menestyjien maailma.